

TOLERANȚA – DE LA VALOARE UMANĂ LA ATITUDINE PROFESIONALĂ A CADRULUI DIDACTIC

Tolerance – from human value to teacher professional attitude

The democratisation and globalization of modern society at the social, political, and cultural levels in recent decades has created new challenges for education systems around the world, but also the agencies involved. Ethnic-cultural and other types of diversity have spread more and more in educational and work environments from all over the world and from the Romanian space. Ensuring the right, opportunities, and equal opportunities related to education for all children, regardless of their socio-economic-cultural background, is one of the educational ideals of the modern education system, a vector of school activity in the context of diversity imposed by globalization. All agents directly or indirectly involved in the educational activities support the reforms in the field of education to ensure and promote a type of inclusive education. In this context, we need to emphasize the importance of general human values, and especially of tolerance, both in everyday life and in school life. This article is intended to be a review of approaches to the term tolerance and shaping the profile of the competent teacher from an intercultural point of view, a desirable profile in today's educational and social context.

Key-words: *tolerance, value, attitude, teacher, intercultural teacher*

Democratizarea și globalizarea societății moderne la nivel social, politic și cultural din ultimele decenii a generat noi direcții de cercetare pentru identificarea de noi resurse ca mijloace și scop al perfecționării formării profesionale a cadrelor didactice. Drepturile universale ale omului și ale copilului, dezvoltarea liberă a individului în plan personal și profesional reprezintă nucleul politicilor educaționale din România, stipulat în Legea educației naționale:

idealul educațional al școlii românești presupune dezvoltarea liberă, integrală și armonioasă a individualității umane, formarea personalității autonome și asumarea unor valori necesare pentru împlinire și dezvoltare personală, participare cetățenească activă în societate, incluziune socială și anagajare pe piața muncii².

Dat fiind faptul că sistemul de învățământ reprezintă un factor esențial în schimbarea societății, ultimele decenii au fost caracterizate, la nivel internațional și în spațiul românesc, de cercetări și studii menite să dezvăluie și/sau să elaboreze noi modalități de dezvoltare a acestuia. De asemenea, dat fiind contextul global predispus la conflicte generate de diferențe culturale, se impune ca una dintre direcțiile de

¹ Universitatea „Vasile Alecsandri” din Bacău.

² *Legea Educației Naționale*, Legea nr. 1/2011, Monitorul Oficial al României, Partea 1, nr. 18 din 10 ianuarie 2018.

dezvoltare a sistemului educațional să fie bazată pe principiile educației pentru toleranță, care să asigure fiecărui individ sprijinul necesar în funcție de necesitățile de dezvoltare și autorealizare al acestuia, dar și de mediul socio-cultural din care provine și al celui în care evoluează. Diversitatea etnico-culturală și de alte tipuri s-a răspândit din ce în ce mai mult în medii educaționale și de muncă din toată lumea și din spațiul românesc.

Asigurarea dreptului, a șanselor și a oportunităților egale legate de educație pentru toți copiii, indiferent de mediul socio-economic-cultural din care provin, reprezintă unul dintre idealurile educaționale ale sistemului de învățământ modern, un vector al activității școlilor în contextul diversității impus de globalizare. Toți agenții implicați direct sau indirect în actul educațional (instituții academice, cadre didactice, manageri ai instituțiilor de învățământ, reprezentanți și membri din guverne și agenții naționale și internaționale) sprijină reformele din domeniul educației în vederea asigurării și promovării unui tip de educație incluzivă.

În România, lipsa unei tradiții reale de protejare a diversității culturale a lăsat urme adânci, fapt evidențiat de dificultățile din ultimii ani în a promova un model prin care să fie protejate și încurajate diversitatea etnică și culturală, cât și eșecurile în a distinge și rezolva problemele fiecărei minorități în parte. Unul dintre decalajele referitoare la participarea la educație, în special la nivelul învățământului secundar inferior și învățământului post-obligatoriu, se manifestă între mediul urban și rural, decalaj alimentat atât de condiții generale care situează mediul rural într-o poziție defavorizată față de urban (grad redus de echipare tehnico-edilitară, cantitatea și calitatea necorespunzătoare a infrastructurii sociale și serviciilor, slaba dezvoltare a sistemelor de comunicații, starea necorespunzătoare a rețelei de transport, în special rutier, pauperizare accentuată a unor grupuri de populație), cât și de anumite probleme specifice sistemului de învățământ care se manifestă în zonele rurale: starea necorespunzătoare a clădirilor și logisticii în condițiile în care resursele disponibile pentru reabilitarea acestora sunt mai scăzute, numărul insuficient de cadre didactice calificate etc.

Tendința globală, generală de dezvoltare și extindere a educației pentru respect față de diversitate și acceptare a diferențelor este susținută și încurajată printr-o serie de documente internaționale și naționale, de exemplu: *Convenția Națiunilor Unite cu privire la drepturile copilului* (ONU, 20 noiembrie 1989); *Agenda 2030 pentru Dezvoltare Durabilă* (adoptată de către țările membre ale Organizației Națiunilor Unite în septembrie 2015); *Strategia Națională pentru dezvoltare durabilă a României 2030* (Guvernul României, 2017); *Legea Educației Naționale nr. 1/2011* din România (Guvernul României; actualizată la data de 18.07.2019). Aceste documente promovează un model comportamental față de copii bazat pe acceptare și valorificare a unicității fiecărei persoane. De asemenea, aceste documente subliniază importanța modului în care se face educația copiilor în legătură cu gradul de cultură, civilizație și prosperitate al unei societăți. Abordarea modernă a curriculumului național din România pune în prim plan paradigma educației pentru acceptare și respect față de diversitatea culturală.

Concret, această paradigmă vizează, printre altele, varietatea etnică a elevilor și se regăsește în afirmații din documentele curriculare (legea educației naționale, plan cadru, programe școlare) care stipulează formarea și dezvoltarea competenței interculturale ca o competență generală, cuprinsă ca finalitate în programele școlare din învățământul preuniversitar.

În acest context este nevoie, la nivel global și în România, de cadre didactice pregătite, atât din punct de vedere profesional cât și emoțional, să ia în considerare particularitățile generațiilor tinere pe care le educă, particularități de ordin general care pot caracteriza o generație întreagă (ideologie, mentalități, moduri de petrecere a timpului), și particularități de ordin individual, la nivel de individ (etnie, gen, cerințe speciale) în actul instructiv-educativ care implică transmiterea de cunoștințe dar și construirea de relații bazate pe empatie, respect reciproc, ajutor reciproc, acceptarea diferențelor dintre indivizi. Necesitatea democratizării școlii presupune un șir de obiective care pot fi atinse doar prin înaintarea unor noi cerințe față de profesor.

Majoritatea cercetătorilor subliniază că facultățile cu profil pedagogic nu trebuie să se limiteze la formarea unui cadru didactic – simplu purtător ai unei cantități anumite de cunoștințe și abilități, dar, în primul rând, să formeze cetățeni activi, constructori ai unei societăți progresiste, cu principii etice, morale, interese comunitare, sociale și personale și cu o cultură înaltă a muncii. Complexitatea și diversitatea funcțiilor sociale și educaționale pe care le are azi un profesor necesită o nouă abordare a procesului de formare a viitorului cadru didactic. În ultimii ani, cu referire la domeniul formării profesionale a cadrelor didactice, cercetătorii au analizat:

1. Situația învățământului preuniversitar și universitar la etapa actuală și rolul cadrelor didactice în îmbunătățirea procesului de învățământ.
2. Psihologia muncii și personalitatea cadrului didactic.
3. Îmbunătățirea eficienței activității pedagogice.
4. Formarea cadrelor didactice în sistemul învățământului pedagogic superior:
 - probleme ce țin de abordarea psihologică și pedagogică a formării cadrelor didactice;
 - formarea calităților personale și profesionale ale cadrelor didactice;
 - autodezvoltarea și autoinstruirea profesional-creativă a profesorului;
 - cercetarea problematicii educaționale;
 - dezvoltarea curriculară, a tehnologiilor și formelor de pregătire teoretică și practică a cadrelor didactice.

Conceptul modern de *educație pentru toleranță* a fost teoretizat de către reprezentanții diferitelor școli și curente științifice încă din timpuri străvechi. Erasmus din Rotterdam și Sf. Thomas Morus, reprezentanți ai tradiției umaniste, au fundamentat teoria toleranței religioase; de-a lungul secolelor 17, 18 și 19, iluminismii John Locke și Voltaire, cât și acte și declarații oficiale despre toleranță din lumea anglo-saxonă au impus termenul de toleranță ca un concept cheie al gândirii liberale și democrației. Sunt cunoscute rezultate ale cercetărilor asupra toleranței în domenii diverse, concretizate în: teorii sociologice (E. Durkheim); teoria interacțiunii sociale (T. Felson); teoria conflictelor (M. Weber), teoria frustrării-agresivității (S. Dollard, M. Berkowitz); teoriile educației - teoria constructivismului (P. Bourdieu); teoria culturii emoționale (Ch. Darwin, P. Ekman), teoria maximizării afective (M. Hammond); teoria disciplinării emoționale (Ch. Manz); teoria educației bazată pe inteligența emoțională (D. Goleman); teoria pedagogiei toleranței (L. Țurcan, E. Gray); teoria muncii emoționale; teoria culturii emoționale, metodologia cercetării și tehnologia dezvoltării culturii emoționale, teoria pedagogiei culturii emoționale (D. Chabot, M. Cojocaru-Borozan).

În România, problema educației pentru diversitate și toleranță este abordată ca una dintre noile educații definite de programele UNESCO drept răspunsuri ale sistemelor educative la provocările lumii contemporane. Pe de o parte, studiile asupra

percepției profesorilor cu privire la educația pentru toleranță sunt aproape inexistente; pe de altă parte, pare să existe un număr mai mare de studii cu privire la sugestii de strategii și tehnici de predare axate pe activități la clasă care exploatează diversitatea culturală și promovează toleranța (UNESCO, 1994; Antonesei, 1996; Dasen et al., 1999; Cojocariu, 2006; Ivasiuc et al., 2010; Goraș-Postică, 2004 etc.). Aspecte ale formării inițiale a cadrelor didactice din perspectiva educației pentru toleranță au fost abordate mai ales din perspectiva necesității acestei educații la copiii și tinerii de astăzi (C. Cucos, M. Hadîrcă,) dar nu și din perspectiva formării și pregătirii cadrelor didactice actuale și viitoare pentru a implementa educația pentru toleranță în sala de clasă.

Toleranța (lat.: tolerare = a suporta) este un termen social, etic și religios aplicat la o colectivitate sau la un individ, care definește respectul libertății altuia, a modului său de gândire și de comportare, precum și a opiniilor sale de orice natură (politice, religioase etc.).

Toleranța este definită ca atitudinea cuiva care recunoaște legitimitatea unor comportamente politice, morale sau religioase diferite de cele proprii. Problema toleranței a apărut în mediul religios, când reforma protestantă a pus problema unei conviețuiri pașnice între oameni de confesiuni diferite. Tradiția umanistă, prin Erasmus din Rotterdam și Sf. Thomas Morus, a adus fundamentări serioase teoriei toleranței religioase, evidente mai ales în cazul protestanților anabapțiști (cu o segregare rigidă între sfera ecleziastică și cea statală. *Scrisoarea despre toleranță* a lui Locke (1685) a fost decisivă în acest sens: toleranța este recomandată ca reacție la un comportament inadecvat. Către sfârșitul secolului al 17-lea, în lumea anglo-saxonă au avut loc primele aplicări practice ale toleranței, prin constituția democratică a statului Pennsylvania (1682) și *Actul de toleranță* al lui William III (1688). Principiul s-a afirmat, însă, complet, abia în secolul al 18-lea prin iluminism: documente esențiale de referință au fost, în acest sens, *Tratatul despre toleranță* al lui Voltaire (1763) și *Declarația drepturilor* americană (1776) și franceză (1789). În secolul al 19-lea, toleranța a devenit o componentă fundamentală a gândirii liberale și a început să fie adoptată, deși cu unele limite, în doctrina Bisericii, începând cu papa Leon XIII.

Domeniul semantic al noțiunii de toleranță a fost îmbogățit cu sintagmele ancorate științific în domeniul pedagogiei toleranței: viziunea lui Voltaire asupra toleranței sociale (Simon, 2000: xiii); toleranța psihofiziologică³; toleranța interpersonală (Thomae, Birtel & Wittemann, 2016; Tucicov, 2001; Cara & Guțu, 2007, 2011); toleranța interetnică (Silistraru, 2011; Reardon, 2004); toleranță religioasă/interconfesională (Macavei, 2004; Goraș-Postică, 2004; Goraș-Postică, 2010); toleranța de gen (Reardon, 2004; Goraș-Postică, 2004); toleranța politică și etnică, toleranță comunicativă (Cramarenco, 2010); toleranța pedagogică (Țurcan, 2015); pedagogia toleranței pozitive (Loewen, 2013); toleranța ca derivă a identității persoanei (Pâslaru, 2003); cultura toleranței familiale (Cuznețov, 2013); educație pentru toleranță (Toes, 2013). În culturi diferite, conceptul de toleranță este interpretat diferit.

Similar în sens și analog cu conceptul de toleranță, în România apare termenul *răbdare*. Conceptul de răbdare a generat sensul de a îndura, a manifesta insistență și rezistență față de o anumită activitate; astfel, putem asocia sensurile toleranței cu

³ S. Kuhn, *Structura revoluțiilor științifice*, Traducere de Radu J. Bogdan, Studiu introductiv de Mircea Flonta, București, Humanitas, 1999, p. 296.

autocontrolul și discernământul voluntar. Toleranța este interpretată diferit în limbile popoarelor lumii. Prezentăm înțelesul acestui termen în următoarele limbi: română – acceptare, respectare, îngăduință, rezistență; „franceză – acceptarea modului diferit de gândire și acțiune; spaniolă – abilitatea de a accepta ideii și opinii diferite de cele proprii; engleză – dorința de a fi simpatic, răbdător în legătură cu alte idei; rusă – calitatea de a suporta ceva sau pe cineva, a fi stăpân pe sine, rezistent, a accepta, a lua în considerare opiniile altora; chineză – să permită, să accepte, să fie generos; arabă – iertare, indulgență, blândețe, caritate, compasiune, bunăvoință, răbdare. Toate aceste semnificații, deși diferite la primă analiză, indică totuși o direcție comună în interpretarea esenței științifice a conceptului de toleranță”⁴, respectiv ideea de (efort conștient/inconștient) cunoaștere, înțelegere și acceptare a noului, a celui diferit.

Dicționarele includ un sistem de alte semnificații care ne sprijină în descifrarea conotațiilor mai profunde ale termenului de toleranță: indulgență, atitudine indulgentă, abilitatea organismului de a suporta influențe negative ale diferiților factori de mediu; a accepta alte opinii, convingeri și comportamente (*Dicționar explicativ al limbii române*, 2003); în filozofie, toleranța este definită ca acceptarea înțeleaptă a opiniilor opuse, integrarea în credințele personale a frumosului, a frumuseții, a adevărului; indulgența din evaluări prin reflecții profunde și detaliate (*Dicționar de psihologie*, 2001); respectarea ideilor sau sentimentelor opuse, atitudinea de a recunoaște dreptul celorlalți de a se comporta și de a gândi diferit, particularitățile organizării comportamentului uman în condiții nefavorabile de activitate profesională și viața de zi cu zi (*Dicționar de pedagogie*, 1998); lipsa reacției violente la factorii distructivi ca rezultat al scăderii sensibilității, abilitatea de a rezista, de a suporta sau de a nu se supune influențelor negative ale altor persoane, absența sau slăbirea răspunsului la factorii negativi prin reducerea sensibilității la efectele sale, acceptarea comportamentelor, credințelor și valorilor altora, toleranța la stres, tensiune, durere etc. (*Dicționar de psihologie*, 2001); fenomenul comunicării interpersonale în care subiectul comunicării are particularitățile individuale ale interlocutorului, acceptându-l fără a-și exprima nemulțumirea; existența afinităților care măresc nivelul de acceptare (*Dicționar de sociologie*, 2001).

Studiul semnificației toleranței ne ajută să ajungem la concluzia că ea este percepută nu numai ca o valoare a lumii contemporane, ci și ca efect al educației⁵.

Toleranța poate fi definită ca bun simț, ca lipsa egoismului în efortul de autocenzură și de asumare a unei gândiri deschise, căutătoare, menite să ne ajute să înțelegem că semnificația și importanța lucrurilor concrete și abstracte, a diverselor aspecte ale vieții sunt relative. Lipsa unei atitudini tolerante se manifestă ca egoism; egoismul, sinonim cu individualismul extrem, narcisismul, egotismul, zgârcenia materială și emoțională reprezintă cauza tuturor relelor din lume. Dorința de cunoaștere, un spirit deschis spre înțelegere și comunicare, o gândire neîngrădită sunt factori care încurajează și condiționează existența și manifestarea toleranței în comportament. Acolo unde există toleranță, diferențele se regăsesc în echilibru și armonie. Toleranța s-a dovedit a fi atât o necesitate de ordin etic dar și una de ordin politic și juridic: pacea este posibilă datorită toleranței, iar educației pentru pace i s-a

⁴ E. M. Dobrescu, *Sociologia comunicării*, București, 1998, p. 231.

⁵ B.C. Neculau, „Nevoia de educație interculturală astăzi, calea spre o societate tolerantă”, în *Toleranța-cheia ce deschide calea spre o lume nouă, a unității prin diversitate. Simpozion internațional*, 2011, Iași, Spiru Haret, p. 34.

mai spus și educație pentru toleranță. Toleranța nu înseamnă concesie, condescendență sau indulgență față de fapte care atentează la binele și pacea celuilalt. Este important să definim toleranța ca o atitudine pozitivă activă bazată pe recunoașterea drepturilor și libertăților universale ale omului. Atunci când aceste drepturi și libertăți, împreună cu valorile asociate sunt încălcate, nu se poate invoca recursul la toleranță. Astfel, toleranța este manifestată de către indivizi, grupuri și state, fiind pârgă care susține drepturile omului, pluralismul (inclusiv, pluralismul cultural), democrația și Statul de drept. Dogmatismul și absolutismul sunt combătute prin discursul toleranței bazat pe respectarea valorilor umane universal valabile.

Respectarea drepturilor omului impune intoleranță față de nedreptatea socială; ființele umane sunt caracterizate de diversitate la nivelul aspectului fizic, al modurilor de exprimare, comportament, al valorilor și al întregului lor context de trai; dreptul de a trai în pace și de a fi ceea ce sunt trebuie asigurat. Toleranța înseamnă și asigurarea dreptului la opinie personală. Într-o societate globală, marcată de mondializarea economiei și accelerarea fenomenelor de migrație a persoanelor, toleranța se cere prezentă ca un catalizator pentru toate schimbările ce caracterizează nu doar ființa umană, ci și societatea alcătuită din ființe umane diverse. Nu mai există aproape nicăieri în lume un context care să nu fie caracterizat de diversitate, iar intoleranța și riscul de confruntări sunt o amenințare pentru orice regiune; aceste regiuni amenințate de conflicte rezultate din diferențe culturale nu se mai rezumă doar la unele țări izolate, ci privesc zone însemnate de pe harta lumii.

Este necesară manifestarea toleranței atât la nivel de relații între indivizi cât și în cadrul familiei și a comunității. Școlile, universitățile, centrele de educație non-formală, familia și locul de muncă trebuie să promoveze toleranța și atitudini deschise față de opinii diferite, astfel încât să se creeze o societate caracterizată de solidaritate și respect reciproc. Mijloacele de informare în masă pot juca un rol semnificativ constructiv, în acest sens, favorizând dialogul și dezbaterile libere și deschise, diseminând valorile toleranței și evidențiind pericolul indiferenței față de expansiunea ideologiilor și grupurilor extremiste, intolerante. În toate trebuie întreprinse măsuri în vederea asigurării egalității în demnitate și drepturi pentru grupuri și indivizi, pretutindeni oriunde este necesar.

Toleranța activă este strâns legată de grupurile vulnerabile dezavantajate din punct de vedere economic sau social; toleranța activă se manifestă în asigurarea protecției legii și a măsurilor sociale (locuință, muncă și sănătate) pentru aceste grupuri vulnerabile, în respectarea autenticității culturilor și valorilor lor și facilitării, în promovarea și integrarea lor profesională și socială prin asigurarea accesului la un parcurs educațional cât mai continuu.

Pentru abordarea concretă a educației pentru toleranță în școală, este nevoie să cunoaștem abordările psiho-pedagogice ale conceptului de toleranță.

Clarificarea apariției conceptului de toleranță în calitate de problemă pedagogică solicită o abordare diacronică a conceptului de toleranță în literatura științifică, pentru ilustrarea numeroaselor înțelegeri atribuite acestei noțiuni pe parcursul evoluției sale, reliefa componentelor și a modificărilor la nivel lexical. În continuare vom aborda evoluția conceptului de toleranță din prisma următoarelor dimensiuni: etimologic, istoric, psihologic și social. Conform abordării și interpretărilor istorice, sensul toleranței a fost clasificat ca răbdare, tendință și capacitate de a stabili și întreține comuniunea cu oamenii în spiritul umilinței promovate prin intermediul ritualurilor și valorilor religioase. Astfel, toleranța este

consecința unei gândiri raționale, echilibrate menită să susțină funcționarea unei comunități și supraviețuirea membrilor acesteia în bună înțelegere, într-un proces evolutiv de descoperire treptată, graduală a realității obiective și subiective.

La nivel social, conceptul de toleranță este folosit cu referire la toleranța etnică, politică, de gen, etc. Cu semnificația de răbdare, literatura vehiculează termenul de toleranță psihosocială, iar rezistența fizică se numește toleranță psihofiziologică. Respectarea normelor de conviețuire socială și înțelegerea comportamentului uman necesită un anumit grad de atitudine auto-educativă și autocenzură. Din perspectivă sociologică, toleranța înseamnă „acceptarea faptului că oamenii sunt diferiți și dețin o poziție individuală cu anumite motive și justificări este definiția toleranței în sociologie”⁶. În planul manifestărilor concrete, toleranța se înfățișează ca puterea de a accepta pe celălalt, acest celălalt fiind definit de un sistem diferit de valori, un ansamblu diferit de credințe și moduri/coduri de gândire și de conduită diferite; conștientizarea dreptului de a fi diferit; „căutarea celui alt din interior, tratând lumea din ambele puncte de vedere: a mea și a celui alt”⁷.

În sensul psihologic, toleranța denotă „respectarea ideilor sau a sentimentelor contrare celor personale, capacitatea organismului de a suporta inconveniențe fără a prezenta semne de comportament agresiv”⁸. Toleranța, abordată din perspectiva domeniului psihologiei, adică definită ca referindu-se la trăsături de personalitate cum ar fi orientarea pozitivă/empatia, stabilitatea psihologică, se constituie într-un adevărat mecanism de autoapărare bazat pe diminuarea sensibilității la influența factorilor externi nefavorabili. Abordarea psihologică a toleranței ne este utilă în cercetarea noastră. Dacă privim toleranța ca pe o trăsătură a personalității umane, atunci internalizarea unor valori culturale emoționale interacționează cu trăsăturile de personalitate, generând o anumită orientare a personalității, pozitivă, dacă valorile sunt pozitive și negativă dacă valorile sunt negative sau, mai degrabă, non-valori. Toleranța nu trebuie să fie confundată cu libertatea definită ca acceptarea fenomenelor sociale inacceptabile, indulgența exagerată și, spre deosebire de empatie, toleranța este caracterizată de trăsăturile sale reflexive. Toleranța înseamnă respect, acceptare și apreciere a bogăției și diversității culturilor lumii noastre, modalități de exprimare a ființelor umane⁹.

Literatura în domeniul pedagogiei pentru toleranță avansează diferite abordări (axiologice, filosofice, pedagogice, sociologice, umaniste) ale conceptului de toleranță care clarifică problemele prioritare în cercetarea toleranței pedagogice.

Din punct de vedere axiologic, toleranța este abordată ca o valoare umană generală: valoarea termenului desemnează toate lucrurile care sunt relevante pentru om; un lucru este recunoscut ca valoare numai atunci când omul este personal legat de acest lucru; toleranța este o formă de interacțiune umană impusă de coexistența socială. Valorile educației folosesc tot felul de valori create sau necreate de om, cu condiția să reprezinte mesajul promovat de teleologie, conținut, metodologie și

⁶ *Dicționar de sociologie*, Chișinău, Cartier, 2001, p. 22.

⁷ C. Cuciș, *Educația: Experiențe, reflecții, soluții*, Iași, Polirom. 2013, p. 45.

⁸ *Dicționar de psihologie*, București, Humanitas, 2001, p. 80.

⁹ I. Boghian, Boghian I., “Teachers’ Perspectives on tolerance education. A Literature review”, *Journal of Innovation in Psychology, Education and Didactics*, 2016, 20 (2), p. 136.

epistemologia educației¹⁰. Datorită experienței umane, valorile toleranței susțin evoluția societății.

Cercetătorii contemporani încearcă să clarifice originea și conținutul valorilor, a criteriilor de selecție a modului în care acestea devin interiorizate conștiință și manifestate în comportamentul individual al ființelor umane. În mod constant, pe parcursul întregii vieți, oamenii au de făcut alegeri responsabile¹¹. Manifestarea unui anumit nivel de educație al unei societăți depinde de reflecția asupra unor valori fundamentale ale omului și de eforturile de a transpune aceste valori în comportamente umane, de zi cu zi, la nivel de individ. Astfel, ca valoare care se transpune în atitudine și se manifestă prin comportament, toleranța nu este înăscută, ci dobândită prin educație, ceea ce o clasează ca una dintre finalitățile educației. Din punct de vedere pedagogic, toleranța este mai degrabă atât mijlocul cât și scopul educației, definite și manifestate ca recunoașterea, conștientizarea și respectarea tuturor ființelor umane în integritatea lor¹². Toleranța este, prin urmare, o valoare generală a învățământului¹³. Demersurile educaționale care vizează pacea, drepturile omului și democrația reprezintă acțiuni instructiv-educative axate pe valori (educație axiologică). Recursul ființei umane la un sistem valoric ca la un sistem de ghidaj existențial reprezintă un indicator al maturității psihologice. Exploatarea principiului pozitiv în educație scoate la suprafață și promovează un sistem de valori din categoria binelui, frumosului, adevărului, justiției și libertății, acestea fiind, simultan, nu doar valori ale unei existențe individuale pozitive, ci și valori pentru o existență socială pozitivă, constructivă a unei comunități, societăți. Însă, datorită naturii interpretabile și abstracte a valorilor, cadrele didactice au întâmpinat deseori probleme în transmiterea de valori umane către elevi; un alt motiv pentru acest lucru este și faptul că părinții pot percepe valorile unui anumit tip de educație, diferit de cel în care au evoluat ei, ca reprezentând o amenințare la adresa valorilor pe care se străduiesc să le formeze la copiii lor¹⁴. De multe ori, copiii s-au arătat mai deschiși și mai toleranți față de diversitate, comparativ cu părinții lor. În timp ce filozoful german Fr. Nietzsche vede personalitatea umană ca o valoare supremă, scopul educației fiind să formeze un om apt de a crea noi valori, Platon operat prima clasificare a valorilor în baza criteriului binelui superior și anume, exploatarea potențialului unic al individului, o abordare foarte modernă a ceea ce ar trebui să constituie țelul actului educativ. Aristotel, la rândul lui, a subliniat importanța educației pentru a putea accesa o viață demnă: toate cele trei părți ale sufletului (fizic, voluntar, intelectual) trebuie educate pentru a forma un om virtuos. După Platon, valorile sunt, de fapt, calități în sine, idei care transcend lumea sensibilă și care, împreună cu alte idei, formează o lume a ideilor condusă de valorile frumuseții, adevărului, o lume la care omul trebuie să dobândească acces prin educație¹⁵. În teoria sa de idei, Platon a dezvăluit o perspectivă axiologică asupra sistemului său de natură a valorilor. Binele este cea mai mare

¹⁰ Vl. Pâslaru, *Principiul pozitiv al educației*, Chișinău, Litera, 2003, p. 104.

¹¹ D. Pichiu, C. Albuț, *Teoria valorii și elemente de praxiologie*, Iași, Ed. Gh. Asachi, 1994, p. 68.

¹² S. Cristea, „Educația pentru toleranță”, în *Didactica Pro...*, 2004, Nr. 4(26), p. 19.

¹³ Reardon, 2004: 103.

¹⁴ Vl. Pâslaru, *Principiul...*, op. cit., p. 105.

¹⁵ S. Cristea, *Educația...*, op. cit., p. 49.

valoare urmărită de om și, în același timp, criteriul de evaluare a calității omului¹⁶. Reluând ierarhia valorilor oferite de T. Vianu, Pâslaru a diferențiat principalele valori pe care educația le formează la anumite vârste:

valori vitale - vârsta copilăriei fragede; valori vitale și morale - de la o vârstă fragedă; vitale, morale și religioase - vârsta copilăriei mici; vitale, morale, religioase și teoretice - vârsta adolescenței timpurii; vitale, morale, religioase, teoretice și estetice - vârsta adolescenței mature; vitale, morale, religioase, teoretice, estetice, juridice, politice și economice - vârsta de maturitate¹⁷.

Conform definițiilor din domeniul psihologiei sociale, sensul toleranței variază între limitele acceptării pasive a unei situații sau comportament anormal sau inadecvat și reacțiile defăimătoare, defensive și normative. Conform definițiilor din domeniul psihologiei clinice, toleranța reprezintă lipsa reacțiilor inadecvate sau absența simptomelor patologice atunci când persoana este supusă unui anumit grad de excitație sau stimulare. În științe politice, toleranța este definită ca „opțiunea deliberată a cuiva care posedă puterea și cunoștințele necesare, să nu împiedice sau să controleze orice comportament cu care nu este de acord”, această definiție aplicându-se indivizilor, instituțiilor, societății; în acest sens, toleranța se bazează pe norme axiologice, în special educația pentru toleranță, pentru ordinea morală, pentru că altfel a tolera ar fi echivalent cu a permite unui lucru rău să se întâmple; prin urmare, „toleranța poate fi totuși distinsă de consimțământul simplu”¹⁸. Toleranța ghidează modul de gândire al celui alt în situații dificile când înțelegerea este de ajutor; toleranța implică confruntarea permanentă a credințelor, stereotipurilor gândite, ideilor preconcepute astfel încât mintea să fie pregătită să accepte idei diferite, opinii și modalități de a fi ale altora.

O abordare sociologică reamintește sensul termenului de toleranță ca fiind atitudinea de a suporta ceva (exemplul negativ al caselor de toleranță în Occident). Modelul evocat de utilizare a conceptului este dezavantajos pentru generațiile în procesul de formare în condițiile sociale actuale, avansând provocările și problemele care necesită o mobilizare optimă a actorilor educaționali, deoarece există riscul de interpretare greșită a valorilor culturii sociale toleranță.

Modelul constructivist de toleranță studiază personalitatea umană din următoarele perspective: (a) perspectiva personalității – personalitatea este privită ca o sinteză bio-psiho-socio-istorică și culturală, finalitatea dinamicii dezvoltării personalității fiind acțiunea, valorizarea, integrarea și afirmarea în realitatea socială; așadar, succesul personalității este determinat de eficiența socială; prin urmare, adoptarea personalității nu poate fi concepută în afara socialului, ceea ce aduce atingere dezvoltării individului, modelarea comportamentului și a stilului său de gândire; (b) perspectiva anturajului – anturajul contribuie în mod semnificativ la construirea setului de valori al copilului, anturajul manifestând concret în viața socială a individului un sistem de valori convențional prin intermediul familiei, bisericii, școlii, instituțiilor sociale; (c) perspectiva societății – autoritatea instituțiilor sociale

¹⁶ Aiftinică, 1994: 40.

¹⁷ Vl. Pâslaru, *Principiul...*, op. cit., p. 205.

¹⁸ S. Cristea, *Educația...*, op. cit., p. 29.

se reflectă, concret, în stratificarea socială a societăților umane în funcție de diverse criterii¹⁹.

Toleranța ca valoare-cheie poate constitui un posibil răspuns al educației și al finalităților acesteia la procesele tensionate de transformare cu care se confruntă societatea la începutul acestui mileniu. Educația pentru toleranță poate oferi soluții la problemele apărute în societatea de astăzi, asaltată de provocări economice, politice, de mediu, medicale, climatice și ideologice care au depășit granițele naționale și regionale, un mediu în care indivizii, grupurile și persoanele care se simt, gândesc și acționează în mod diferit interacționează și își exprimă identitatea.

În conformitate cu drepturile omului, practica de toleranță nu înseamnă nici tolerarea nedreptății sociale, ori a comportamentelor agresive, distrugătoare, nici renunțarea la convingerile proprii și nici facerea de concesii în acest sens. Aceasta înseamnă acceptarea faptului că ființele umane sunt în mod natural diferite în înfățișare, situație, vorbire, comportament și valori, au dreptul de a trăi în pace și de a fi așa cum sunt ele. De asemenea, aceasta înseamnă că nimeni nu ar trebui să-și impună propriile lor păreri asupra altora prin forță. În lumea modernă, toleranța este mai necesară decât oricând. Trăim într-o epocă marcată de globalizare a economiei și a mobilității accelerate, comunicare, integrare și interdependență, migrație la scară largă și strămutarea populației, urbanizare și schimbări în structurile sferei sociale. Deoarece nu există nici o parte a lumii care să nu se caracterizeze prin diversitate, escaladarea intoleranței și conflictele constituie o amenințare potențială în orice regiune, o amenințare universală, care nu se limitează doar la o anumită țară.

Educația este cel mai eficient mijloc de prevenire a intoleranței și educația pentru toleranță este una dintre modalitățile cele mai relevante pentru promovarea unei atitudini tolerante și construirea toleranței ca valoare-cheie pentru grupuri mai largi de oameni. Primul pas în educație pentru toleranță este de a preda drepturile și libertățile omului și individuale fiecărei persoane, în scopul de a se asigura faptul că acestea sunt respectate, precum și promovarea voinței de a proteja drepturile și libertățile altora. Educația în sensul de a fi tolerant ar trebui să fie considerată un imperativ urgent; de aceea, metodele sistematice și raționale de predare a toleranței ar trebui promovate pentru a aborda sursele culturale, sociale, economice, politice și religioase ale intoleranței, principalele rădăcini ale violenței și excluderii. Politicile și programele de toleranță vizează relațiile dintre indivizi, grupuri etnice, sociale, culturale, religioase și lingvistice și între națiuni. Educația pentru toleranță are drept scop contracararea influențelor care duc la teamă și excluderea altora, și ar trebui să ajute tinerii să-și dezvolte capacitatea de a-și formula propria opinie, o gândire critică și o judecată în termeni de etică. La nivel mondial, trebuie să fie activate programe de cercetare în domeniul științelor sociale și educației pentru toleranță, a drepturilor omului și non-violență. Acest lucru înseamnă o atenție specială acordată îmbunătățirii formării cadrelor didactice, a programelor, conținutului manualelor, cursurilor și a altor materiale educaționale, inclusiv a noilor tehnologii educaționale, pentru formarea cetățenilor activi și responsabili, deschiși spre alte culturi, în măsură să aprecieze valoarea libertății, respectul demnității umane și diferențele dintre indivizi și să prevină conflictele sau să le rezolve prin mijloace non-violente.

Cu toate acestea, conceptul de diversitate este o categorie vastă a eticii care poate cuprinde în mod egal sinucigașii, site-uri de internet de ură sau culturi care

¹⁹ El. Joița, *A deveni profesor constructivist*, București, E. D. P, 2008, p. 127.

oprimă femeile, împreună cu asociațiile și organizațiile care luptă pentru pacea mondială sau a drepturilor copilului. Prin urmare, trebuie să se facă distincția între diferitele forme de diversitate, înainte de a proceda la promovarea unei atitudini deschise față de ea, în special în cazul în care acest lucru se va face prin intermediul unor programe sau cursuri educaționale instituționalizate. Potrivit lui Lickona²⁰, claritatea conceptuală și onestitatea intelectuală ne ajută în a distinge între trei tipuri de diversitate:

1. diversitate pozitivă, referindu-se la diferite rase, grupuri etnice și punctele forte culturale care pot fi prezente/vizibile în sălile de clasă sau comunități;
 2. diversitatea negativă, făcând referire la sistemele de credință care aprobă ura, încălcarea drepturilor omului și care se dorește să fie respinse de către toate persoanele raționale, pe baza unor motive morale;
 3. diversitate controversată, legată de problemele asupra cărora oamenii nu cad de acord, de exemplu, avortul sau raportul adecvat pentru intimitate sexuală.
- Prin urmare, educația pentru toleranță ar trebui să promoveze și să construiască deschidere față de diversitate așa cum este aceasta definită în prima categorie de mai sus, datorită poziției sale pozitive și neutre moral.

Referitor la principalele motive pentru care avem nevoie de educație pentru toleranță, revizuirea literaturii noastre susține o sistematizare a mai multor motive. În primul rând, educația pentru toleranță este văzută ca soluția pentru gestionarea conflictelor într-un mod pașnic și constructiv, formând abilități de cooperare și compromis sau cel puțin conștientizarea faptului că adoptarea unei atitudini pozitive de acceptare a diferenței și a diversității poate constitui o o resursă valoroasă pentru soluții concrete la probleme profesionale și chiar personale²¹. În al doilea rând, prin construirea cooperării, a compromisului, a empatiei, a deschiderii și a acceptării diversității și diferenței, efectul rezultat al unei abordări pozitive și constructive se extinde, de la nivel personal și profesional, la nivel național și internațional, ducând la diminuarea riscurilor de conflicte care transcend frontierele de stat și care se bazează sau sunt alimentate de diferite tipuri de diferențe (religioase, etnice, politice, regionale, sociale, economice etc.).

Educația pentru toleranță ajută la stabilirea păcii și bunăstării sociale, construiește o atmosferă de înțelegere și creativă cu armonie între studenți, promovează dezvoltarea în țările în curs de dezvoltare, evidențiază relevanța și valoarea diferenței și diversității, contribuie la rezolvarea disputelor și la evitarea geloziei generate de un sistem competitiv de examinare. Numeroase studii și cercetări au evidențiat nevoia de educare a toleranței încă de la vârste fragede, pentru formarea unor cetățeni, cu spirit civic bine conturat, cu o atitudine activă deschisă spre autoreglare și eliminare a tendințelor spre discriminare, stereotipie și prejudecată. În România, deși au fost implementate numeroase proiecte și inițiative pentru integrarea

²⁰ T. Lickona, (Ed.), *Moral development and behaviour*, New York, Holt, Rinehart and Winston, 1976, pp. 3-4.

²¹ L. Turcan (Bălțat), *Formarea cadrelor didactice prin valorile toleranței*, Chișinău, Tipogr. UPSC Ion Creangă, 2015, p. 8; G. Albu, V.-M. Cojocariu, "Intercultural Education – Tensions and Prospects Case Study – The Approach of the 1st -year Students from the Pedagogy of Primary and Pre-school Education", *Procedia – Social and Behavioral Sciences*, 2015, 209, p. 56; S. Polat și al., "The Qualities of Teachers who Instruct Peace Education: Views of Prospective Teachers' who Attended the Peace Education Programme", *Journal of Education and Practice*, 2016, 7(28), p. 38.

copiilor romi, eliminarea discriminării acestora, garantarea oportunităților egale la educație, servicii medicale și un trai decent, persoanele de etnie romă rămân, încă, un grup etnic minoritar defavorizat. Cauzele se regăsesc în rata de succes a acestor programe de integrare, rată care depinde nu doar de actorii și factorii decizionali implicați în implementarea acestor inițiative de combatere a discriminării, dar și a răspunsului – uneori negativ – venit din partea beneficiarilor, grupului țintă a acestor programe, respectiv grupul de romi, familia de romi. Astfel, considerăm că o educație care își propune să formeze la copii, încă de la vârste fragede, o atitudine deschisă, de acceptare a celui diferit atât la elevii de etnie romă cât și la cei de etnie română, reprezintă o soluție de termen lung pentru diminuarea discriminării și asigurarea accesului la educație a tuturor copiilor.

Atitudinea tolerantă se traduce prin acceptarea diversității culturale, etnografice, nutriționale, de gen etc., ideea că nu există soluții pentru toate problemele și nici o perspectivă unică asupra unei situații caracterizată prin conflict sau risc de conflict bazat pe discriminare; însă există empatie, solidaritate, acceptare și ajutor reciproc care pot fi formate ca și sub-componente ale atitudinii tolerante și care au menirea de a ne sprijini în a depăși situațiile conflictuale într-un mod constructiv sau, cel puțin, cât mai neutru posibil. Educația, ca proces de transmitere a experienței culturale/interculturale a umanității și a comunității de referință, trebuie concepută ca știință a culturii. Dacă omul este o ființă culturală, educația poate fi privită ca proces de transmitere culturală, iar *pedagogia* – ca o știință a culturii, care studiază dialectica transmiterii culturii, atât pe verticală (între generații), cât și pe orizontală (între comunități). În plus, *pedagogia studiază și modul în care ne autocunoaștem și ne autodefinim, mecanismul prin care ne conturăm identitatea și felul în care ne raportăm la alteritate, la diferență*, în spațiul comun numit cultură. Bruner J. (1996), fondator al psihologiei culturale, definește educația ca fiind *intrare în cultură*, iar Spranger E., care a pus bazele pedagogiei culturale, concepe *eu-l* ca spirit subiectiv, care se raportează la spiritul obiectiv, afirmând că omul devine cu adevărat om prin asimilarea culturii obiective: *eu-l* conștientizează și subiectivizează valorile culturale/interculturale, apoi reflectează asupra lor, urmând să le regândească și să le manifeste în spațiul realului.

Profilul profesorului competent din punct de vedere intercultural include competențe generale pentru studenți/profesori actuali și/sau viitori:

1. Utilizarea conceptelor din științe sociale pentru organizarea cunoștințelor și explicării faptelor, evenimentelor, proceselor din viața reală.
2. Aplicarea cunoștințelor specifice științelor sociale în rezolvarea unor situații problematice, precum și în analiza posibilităților de dezvoltare personală.
3. Cooperarea cu alții în rezolvarea problemelor teoretice și practice în cadrul diferitelor grupuri.
4. Manifestarea unui comportament social activ și responsabil, adecvat unei lumi în schimbare.
5. Participarea la luarea deciziilor și la rezolvarea problemelor comunitare.

Pentru a deveni un cadru didactic care practică o educație pentru toleranță este esențială participarea la un program de formare al formatorilor care să-i pregătească să devină „adevărați mediatorii culturali și agenți ai schimbării”²² și care presupune:

- cunoștințe din științele socio-umane: stereotipuri, prejudecăți, minorități;

²² C. Cucos, C., *Educația. Dimensiuni culturale și interculturale*, Iași, Polirom, 2000, p. 204.

- strategii de predare diferențiată în funcție de capitalul cultural al elevilor;
- identitatea culturală și atitudini intergrupale;
- strategii de cunoaștere și inter-cunoaștere;
- comunicarea și rezolvarea pozitivă a conflictelor.

Un cadru didactic care dorește să fie un promotor al educației interculturale, trebuie, după cum arăta J. A. Banks²³ să fie dispus:

1. să accepte și să își modifice atitudinile, concepțiile, mentalitățile și convingerile;
2. să experimenteze noi trăiri afective;
3. să revalorizeze normele, modelele de natură morală, politică și științifică;
4. să își reorienteze raționamentele și judecățile valorice;
5. să învețe noi comportamente interpersonale și noi stiluri interacționale;
6. să învețe noi strategii de autocunoaștere și intercunoaștere;
7. să dorească să transmită aceste dimensiuni elevilor și celorlalți.

Profesorului de astăzi i se cere să fie un bun psihopedagog, bun specialist al unei discipline, muncitor social implicat, facilitator cultural, actor social sau cetățean activ²⁴. Nu trebuie să înțelegem că profesorii vor fi în mod obligatoriu psihologi, sociologi sau antropologi culturali, ci că educația de tip intercultural se face pe baza competenței de a asocia și/sau corela simboluri culturale diferite și mizele ce aparțin diferitelor formațiuni culturale ale spațiului în care profesorul își desfășoară activitatea. Astfel, orice program de formare are obligația morală să îi pregătească pe profesori pentru:

- a fi conștienți de natura diversă din punct de vedere cultural și etnic a societății în care locuiesc;
- a fi capabili să-și recunoască propriile prejudecăți și să recunoască dieritele forme de discriminare;
- a putea deveni agenți de schimbare în educație, în cadrul unei societăți pluraliste.

Componenta de formare a atitudinilor și credințelor interculturale este obligatorie în stagiile de formare pentru profesori și formatori. Profesorii înzestrați cu atitudini și convingeri interculturale au următoarele caracteristici:

- dețin o perspectivă adecvată și corectă asupra propriei identități culturale și etnice;
- dețin și exprimă așteptări ridicate și adecvate de la toți elevii, împreună cu exprimarea credinței că toți elevii pot reuși în atingerea acestor așteptări, „linia de start” fiind aceeași pentru toți;
- se dedică promovării egalității șanselor pentru toți elevii, fiind convinși că pot produce transformări în procesul de învățare al elevilor;
- dezvoltă și mențin același tip de relație cu toți elevii, fără a-i percepe pe unii sau alții dintre aceștia ca fiind „ceilalți”, cei „diferiți”;
- oferă același tip de curriculum stimulativ și motivant pentru toți elevii;
- construiesc și mențin un mediu de învățare plăcut, pașnic, interactiv și colaborativ;

²³ J. A. Banks, 1988, apud C. Cuciș, *Educația. Dimensiuni...*, op. cit., p. 205.

²⁴ C. Cuciș, *Educația. Dimensiuni...*, op. cit., p. 201.

- îi ajută pe elevi să perceapă sarcinile de învățare ca fiind relevante și pline de sens;
- includ în curriculum contribuțiile și perspectivele diferitelor grupuri etnoculturale care compun societatea;
- predau în mod explicit elemente culturale și sunt preocupați să susțină identitatea și mândria etnică a elevilor;
- încurajează membrii comunității pentru a avea un cuvânt de spus în procesul de luare a deciziilor.

Conturarea profilului profesorului competent intercultural implică enumerarea următoarelor capacități și dimensiuni:

- capacitatea de autoexaminare: un profesor eficient în context multicultural va reflecta asupra propriilor valori, stereotipuri și prejudecăți și asupra modului în care acestea le influențează relațiile cu elevii și părinții; fiind conștienți de propriile prejudecăți, un astfel de profesor va participa la activități de formare profesională menite să-i diminueze ideile preconcepute și să îi dezvolte abilitățile de lucru în contexte multiculturale;
- abilitatea de a crea un climat adecvat: un profesor competent intercultural apreciază mediile educaționale care favorizează învățarea activă, interacționează cu fiecare elev din clasă în fiecare zi, stimulează elevii prin așteptările lor ridicate adresate tuturor elevilor, încurajează și motivează toți elevii, sunt comunicativi și apropiați elevilor prin mijloace verbale și non-verbale (solicită opinia elevilor, mențin contactul vizual cu aceștia etc.);
- optarea pentru anumite strategii de instruire și conducere: profesorul competent intercultural favorizează învățarea în grupuri dinamice, utilizează strategiile de învățare prin cooperare, adaptează metodele de predare și conținutul învățării la potențialul cultural al elevilor, stilul acestora de învățare și nevoile lor (puncte forte);
- realizarea de activități explicit multiculturale: oferă informații relevante despre grupurile culturale prin discuții adecvate și informate despre rasă, etnicitate, diferențe culturale; valorifică, în clasă, atât diferențele cât și similaritățile; folosește materiale diverse și nu recurge doar la manual; analizează critic auxiliarele didactice în vederea eliminării stereotipurilor și prejudecăților;
- capacitatea de a construi anumite tipuri de relații cu părinții: un profesor competent intercultural stimulează implicarea părinților și manifestă respect pentru cultura din familiile tuturor elevilor²⁵.

Un profesor, înainte de a fi cadru didactic este, el însuși, o ființă umană, o persoană. Iar un profesor competent intercultural este, în primul rând, o persoană competentă cultural caracterizată de:

- „capacitatea de a negocia semnificațiile culturale;
- cunoașterea și integrarea într-un registru personal a mai multor perspective, alternative;
- familiarizarea cu pluralitatea interpretărilor și a semnificațiilor atribuite diferitelor fapte culturale;

²⁵A. Nedelcu, *Fundamentele educației interculturale. Diversitate, minorități, echitate*, Iași, Polirom, 2008, p. 155.

- stăpânirea unor coduri lingvistice și culturale variate;
- abilitatea de a lucra optim cu noi categorii (ceea ce diminuează considerabil anxietatea în fața necunoscutului), de a le accepta cu rapiditate în propriile structuri;
- capacitatea de a empatiza (participarea cognitivă și afectivă la experiența altei persoane).²⁶

Numeroși autori includ pe lista calităților unui profesor bun, alături de tactul pedagogic și cunoștințele solide atât în domeniul disciplinei predate dar și în domeniul culturii generale, și competența interculturală, manifestată mai ales prin subcomponenta abilităților de comunicare cross-culturale: un bun comunicator stabilește ușor relații interumane, empatizează, relaționează cu lejeritate cu persoane aparținând altor medii, soluționează rapid erorile de comunicare²⁷. De asemenea, un profesor bun comunicator: înțelege, în mod realist, relația dintre limbaj și semnificațiile culturale, precum și modalitățile în care cultura dă formă mesajelor transmise; decodifică în mod adecvat comunicarea nonverbală ca o componentă fundamentală a mesajului și aceasta, la rândul său, structurată cultural, stabilește relaționări echilibrate, echitabile și suportive cu toți elevii. Toate aceste elemente sunt deosebit de importante în plan școlar deoarece predarea este, în mare măsură, o profesie a comunicării.

Capacitatea de autoexaminare și de reflexie este o componentă esențială a competenței interculturale din profilul unui profesor bun: un practician reflexiv este, în mod constant, dispus să-și revizuiască, monitorizeze și îmbunătățească activitatea, ceea ce implică dezvoltarea de strategii metacognitive menite să îl ajute să conștientizeze nu doar propriile practici, atitudini și comportamente, ci și influența acestora asupra celor din jur. Fiind un practician reflexiv, cadrul didactic competent intercultural înțelege că propria sa perspectivă culturală nu reprezintă o normă universală și nici nu este singura corectă, analizându-se cu obiectivitate și realism ca persoană și practician.

Conștientizarea faptului că procesul de predare-învățare nu este neutru din punct de vedere cultural ci un serios purtător de valori cere profesorului să acorde atenție atât conținutului predat, eficienței cu care actul de predare-învățare s-a făcut, dar și modului în care elevii se percep pe sine, pe colegi, pe ceilalți din jurul lor, felului în care experiențele și mediul economico-socio-cultural ale elevilor le influențează și filtrează procesul de achiziție și formare de noi cunoștințe, valori și atitudini. Doar un profesor competent intercultural poate face o schimbare în sala de clasă, în direcția diminuării și eliminării riscului de discriminare a elevilor pe orice criteriu. Un profesor competent intercultural este definit, în mare parte, de atitudinea tolerantă activă descrisă mai jos. La pedagogi, competența interculturală se manifestă prin următoarele comportamente: detectarea și analiza propriului etnocentrism; gestionarea categoriilor noi, care par străine; „pregătirea terenului” pentru „cultivarea” spiritului tolerant; acceptarea diferențelor; abordarea problemelor rasiale; accentuarea lucrurilor comune; încurajarea solidarității; însușirea și aplicarea tehnicilor de rezolvare de conflicte în contexte interculturale; conștientizarea posibilității de învățare reciprocă și de îmbogățire culturală prin interrelaționări; depășirea frontierelor prin înțelegerea responsabilității globale a fiecăruia.

²⁶ *Ibidem*, p. 158.

²⁷ Giles, Coupland, Williams & Leets, 1991, apud A. Nedelcu, *op. cit.*, p. 159.

Treptele superioare ale obiectivelor educaționale sunt constituite din atitudini și valori. Formarea unor conduite afective presupune o antrenare a elevilor, mai întâi, în peisajul multinivelar al cunoașterii și al culturii. Ca să ai o atitudine sau să simți ceva, trebuie să ai o anumită comprehensiune a obiectului pe care îl vizezi. Ca să-ți dai cu părerea în legătură cu o pictură dintr-o sală de expoziție, trebuie să știi multe aspecte despre evoluția curentelor și școlilor artistice, despre fenomenologia actului artistic, să fi interacționat cu foarte multe opere. Ca să judeci pe un semen, trebuie să cunoști multe despre diversitatea codurilor de conduită, a modurilor de a fi, culturalicește vorbind sau în raport cu interioritatea fiecăruia în parte. Ca să crezi în ceva la modul autentic, trebuie să crezi în cunoștința de cauză (ne referim, de pildă, la credința religioasă). Ca să activezi valori, prin comportamentul tău, trebuie să fi experimentat și filtrat multe cunoștințe și idei. O valoare comportamentală sau o atitudine nu apare de la sine, ci se așează pe un imens ferment ideatic și cultural.

Atitudinea este „o stare mentală și neuropsihică de pregătire, ca replică la un stimul, organizată ca urmare a experienței subiectului și care exercită o influență directă sau dinamică asupra răspunsurilor individului la toate obiectele și situațiile la care se raportează”. Atitudinile reflectă gradul de consistență comportamentală, manifestată prin interese speciale și printr-un angajament afectiv.

Din totalitatea caracteristicilor care se referă la atitudini, sunt menționate:

a) caracterul lor integrativ, organizat ca răspuns la un stimul complex sau la o situație, ca „preparare a unei acțiuni”;

b) caracterul direcțional, intențional, în afara logicii obișnuite, exprimând o orientare selectivă, proprie subiectului. Directiva semnifică postura, poziția și se prezintă ca o conduită observabilă;

c) intensitatea angajării afective, pozitive sau negative, față de obiect poate fi situată pe o scală având doi poli (pozitiv și negativ) și un punct 0, semnificând neutralitatea. La cele două extremități ale scalei avem intensitatea maximă; prin apropiere de cota 0 înregistrăm grade diferite de lejeritate;

d) centralitatea traduce gradul de internalizare a unei atitudini, marcat prin apartenența la un grup social, identificarea cu valorile acestuia, împărtășirea de convingeri;

e) accesibilitatea semnifică asocierea între obiectul atitudinii și evaluarea sa afectivă și se manifestă prin rapiditatea reacției la stimul sau latența răspunsului.

Funcțiile pe care le dețin atitudinile sunt următoarele:

a) funcția cognitivă se traduce prin procesul de estimare, prin judecarea datelor recepționate, prin operația de selecționare a operațiilor obținute;

b) funcția tonică sau energetică oferă informații despre nivelul motivațiilor și valorilor, despre gradul de intensitate a atitudinii;

c) funcția reglatoare se exprimă prin capacitatea de a articula diferite atitudini separate într-un tot unificator, ca o unitate globală;

d) funcția adoptativă este o funcție „utilitară și instrumentală”, semnifică capacitatea de a aștepta și de a obține recompense și de a reduce „pedepsele”. Prin atitudinile proprii tindem, încercăm să obținem acceptarea, aprobarea altora;

e) funcția de expresie: prin atitudinile noastre ne exteriorizăm credințele și valorile centrale, ne diferențiem de alții;

f) funcția de apărare se referă la efortul individului de a-și menține autorespectul, de a se autoproteja. Toleranța ca valoare și atitudinea tolerantă se reflectă în comunicare; creșterea atitudinii tolerante active poate fi realizată prin

achiziția valorilor toleranței și activarea acestora prin manifestarea unui comportament bazat pe toleranță activă.

Studiile în domeniul psihopedagogiei operează cu termenii de toleranță activă exprimată prin implicarea în viață și prin acțiuni de realizare a intereselor celorlalți, atitudini de cooperare și co-participare, respect și o tendință benevolă la coexistență. În acest context, este necesar să subliniem că înțelesurile enumerate descriu în special umanismul relațiilor sociale, caracterizat prin dialog și înțelegere reciprocă, comunicare interpersonală constructivă. Toleranța pasivă semnifică înțelesurile dezavantajate ale toleranței - rezistența, indulgența, acceptarea îndelungată a inconvenientelor etc.

Încercăm o definire a atitudinii tolerante active a profesorilor față de elevi provenind din medii culturale diferite; această atitudine este caracterizată prin prezența dimensiunilor (valori/caracteristici/componente) enumerate și definite în continuare:

- **Atenție:** manifestarea interesului susținut față de toți elevii din clasă pentru a arăta importanța acordată fiecăruia.
- **Generozitate:** administrarea resurselor (materiale, emoționale, de timp) pentru a putea dăruia tuturor elevilor în mod egal.
- **Autocontrol:** respingerea dorințelor greșite și acționarea într-un mod corect în interacțiunea cu toți elevii clasei.
- **Răbdare:** acceptarea unei situații dificile fără exprimarea/aplicarea unui ultimatum pentru eliminarea/soluționarea acesteia.
- **Creativitate:** abordarea unei nevoi, sarcini sau idei dintr-o perspectivă nouă.
- **Discreție:** recunoașterea și evitarea cuvintelor și atitudinilor care ar putea aduce consecințe nedorite.
- **Empatie:** înțelegerea atitudinilor și sentimentelor celor din jur.
- **Ospitalitate:** împărțirea conversației cu toți elevii unei clase.
- **Disponibilitate :** dorința de a da prioritate nevoilor tuturor elevilor în mod egal.
- **Elocvență:** ghidarea adevărilor vitale astfel încât să se depășească barierele mintale ale altora.
- **Respect:** exprimarea sentimentelor de prețuire față de toți elevii fără ca acest lucru să implice limitarea libertăților sau ofensarea celor din jur.
- **Obiectivitate:** conștientizarea importanței de a fi obiectiv în evaluarea tuturor elevilor din clasă și asumarea efortului în acest sens.

Valorile și atitudinile asociate toleranței sunt următoarele:

- valorizarea pozitivă a diferențelor culturale dintre elevi în sala de clasă și nu numai;
- atitudine pozitivă față de persoane și grupuri care aparțin unor culturi diferite, care susțin valori, opinii și credințe diferite (elevi și părinți de etnie romă);
- respect față de identitatea culturală proprie și față de identitatea culturală a celorlalți (a elevilor de etnie romă);
- respect față de demnitatea și drepturile omului;
- toleranță și înțelegere;
- rezolvare pașnică a conflictelor;
- empatie culturală;
- spirit civic;

- disponibilitate pentru dialogul intercultural și pentru cooperare.

Valorificarea paradigmei educației pentru toleranță nu diminuează dimensiunea sociocentrică a educației, ci invers, încearcă să se sincronizeze cu aceasta. Cu alte cuvinte, sincronizarea psihocentrismului și sociocentrismului în educație poate fi privită ca una din cele mai actuale tendințe pe plan internațional. Educația pentru toleranță reprezintă o paradigmă educațională, care se axează pe conceptele fundamentale filosofice, culturale, psihologice și pedagogice despre om și procesele de dezvoltare individuală în raport cu potențialul propriu și particularitățile psihice și de vârstă. Educarea toleranței presupune autocontrolul, autoorganizarea și participarea activă a elevilor în actul de învățare și, prin urmare, presupune o nouă proiectare și realizare a întregului proces educațional, în care ambele părți – profesori și elevi – își conștientizează obligațiile și modalitățile de atingere a finalităților – dezvoltarea individuală a elevului.

BIBLIOGRAFIE

- Aiftinică, M., *Valoare și valorizare. Contribuții moderne la filosofia valorilor*, București, Academia Română, 1994.
- Albu, G., Cojocariu, V.-M., "Intercultural Education – Tensions and Prospects Case Study – The Approach of the 1st -year Students from the Pedagogy of Primary and Pre-school Education", *Procedia – Social and Behavioral Sciences*, 2015, 209, p. 53-60.
- Andrei, P., *Filosofia valorii*, București, Fundația Regele Mihai I, 1945.
- Antonesei L., *Paideia. Fundamentele culturale ale educației*, Iași, Polirom, 1996.
- Boghian I., "Teachers' Perspectives on tolerance education. A Literature review", *Journal of Innovation in Psychology, Education and Didactics*, 2016, 20(2), pp. 136-142.
- Bruner J., *L' éducation, entrée dans la culture. Les problèmes de l' école à la lumière de la psychologie culturelle*, Editions Retz, Paris, 1996.
- Callo T., *Pedagogia practică a atitudinilor*, Chișinău, Litera, 2014.
- Cara A., Guțu Vl., *Standarde de formare continuă a cadrelor didactice din învățământul secundar general*, Chișinău, Cartier, 2007.
- Cojocaru-Borozan M., Zagaievschi C., Stratan N., *Pedagogia culturii emoționale*, Chișinău, Tipografia UPS I. Creangă, 2014.
- Cojocariu V.-M., „Educația interculturală, conceptualizare și contextualizare”, *Învățământul primar*, 2006, 1-3, București, Miniped, pp. 42-49.
- Cramarenco, C. (coord.), *Toleranță - Comunicare – Relaționare*, Sibiu, Astra, 2010.
- Cristea, S., „Educația pentru toleranță”, în *Didactica Pro...* , 2004, Nr. 4(26), pp. 66-68.
- Cucoș, C., *Educația: Experiențe, reflecții, soluții*, Iași, Polirom, 2013.
- Cucoș, C., *Educația. Dimensiuni culturale și interculturale*, Iași, Polirom, 2000.
- Cuznețov, L., *Filosofia practică a familiei*, Chișinău, Primex-com SRL, 2013.
- Dasen, P., Perregaux, C., Rey, M., *Educația interculturală. Experiențe, politici, strategii*, Iași, Polirom, 1999.
- Dicționar de pedagogie Larousse*, București, Univers Enciclopedic, 1998.
- Dicționar de psihologie*, București, Humanitas, 2001.
- Dicționar de sociologie*, Chișinău, Cartier, 2001.
- Dicționar explicativ al limbii române*, București, 2003.
- Dobrescu E. M., *Sociologia comunicării*, București, 1998.

- Durkheim, É., "Preface" to the second edition. *The Rules of Sociological Method and Selected Texts on Sociology and its Method*. Edited with an introduction by Steven Lukes; translated by W. D. Halls. New York, The Free Press, 1982, pp. 34-47.
- Goraș-Postică, V., „Precepte pentru edificarea unei pedagogii a toleranței”, în *Didactica Pro...*, 2004, Nr. 4, pp. 41-43.
- Goraș-Postică, V., *Formarea continuă a cadrelor didactice din domeniul educației timpurii: Curriculum de bază*, Centrul Educațional Pro Didactica, Chișinău, Imprint Star SRL, 2010.
- Guvernul României, *Strategia Națională pentru dezvoltare durabilă a României 2030*, 2017.
- Guvernul României, *Legea Educației Naționale* Nr. 1/2011 din România (actualizată la data de 18.07.2019).
- Hadîrcă, M., „Educația pentru toleranță în cadrul orelor de dirigenție”, în *Didactica Pro...*, 2004, nr. 3/ 85. p. 55-59.
- Ivasiuc, A., Korek M., Kövári R., „Educația interculturală : de la teorie la practică. Implementarea educației interculturale în școli multietnice din România. Raport de cercetare al Agenției de Dezvoltare Comunitară *Împreună*”, 2010. 120 p. Disponibil la <http://www.agentiaimpreuna.ro/uploads/educatia%20interculturala.pdf> (vizitat la 21 ianuarie 2018).
- Joița, El., *A deveni profesor constructivist*, București, E. D. P, 2008.
- Kuhn, S., *Structura revoluțiilor științifice*, Traducere de Radu J. Bogdan, Studiu introductiv de Mircea Flonta, București, Humanitas, 1999.
- Lickona, T. (Ed.), *Moral development and behaviour*, New York, Holt, Rinehart and Winston, 1976.
- Loewen, N., “A proposal to support college internalization within a pedagogy of positive tolerance”, *Pedagogie Collegiale*, 2013, vol. 26, no. 3, pp. 1-6.
- Neculau, B. C., „Nevoia de educație interculturală astăzi, calea spre o societate tolerantă”, în *Toleranța-cheia ce deschide calea spre o lume nouă, a unității prin diversitate. Simpozion internațional*, 2011, Iași, Spiru Haret, pp. 34-36.
- Nedelcu, A., *Fundamentele educației interculturale. Diversitate, minorități, echitate*, Iași, Polirom, 2008.
- ONU, *Agenda 2030 pentru Dezvoltare Durabilă*, 2015.
- ONU, *Convenția Națiunilor Unite cu privire la drepturile copilului*, 1989.
- Pâslaru, Vl., *Principiul pozitiv al educației*, Chișinău, Litera, 2003.
- Pichiu, D., & Albuț, C., *Teoria valorii și elemente de praxiologie*, Iași, Ed. Gh. Asachi, 1994.
- Polat, S., Arslan, Y., Günçavdi, G., “The Qualities of Teachers who Instruct Peace Education: Views of Prospective Teachers’ who Attended the Peace Education Programme”, *Journal of Education and Practice*, 2016, 7(28), pp. 36-45.
- Reardon, B., *Toleranța - calea spre pace*, Chișinău, ARC, 2004.
- Silistraru, N., „Educația pentru identitate etnică”, în Hadîrcă, M. (coord.). *Perspectiva axiologică asupra educației în schimbare*, Chișinău, Academia de Științe a Moldovei & Institutul de Științe ale Educației, 2011.
- Thomae, M., Birtel, M.D., Wittemann J., “The Interpersonal Tolerance Scale (IPTS): Scale Development and Validation”, paper presented at the 2016 Annual

- Meeting of the International Society of Political Psychology, Warsaw, Poland, 13th-16th July 2016.
- Toes, D., „Educația pentru toleranță necesară în învățământul primar”, în *Revista secolului*, 2013. București. pp. 18-24.
- Tucicov-Bogdan, A., „Toleranța interetnică, teorie și realitate”, în *Psihologia*, 2001, nr. 5. pp. 9-11.
- Țurcan (Bălțat), L., *Formarea cadrelor didactice prin valorile toleranței*, Chișinău, Tipogr. UPSC Ion Creangă, 2015.
- Țurcan (Bălțat), L., *Educație pentru toleranță. Sugestii metodologice*, Chișinău, Tipogr. Garamont –Studio, 2014.
- UNESCO, *Tolerance: the threshold of peace. A teaching/learning guide for peace, human rights and democracy*, 1994. Vizitat la 21 ianuarie 2018.